

Тема 6: Державні інституції та механізм регулювання національної економіки

План викладу і засвоєння матеріалу

1. Органи державного регулювання національної економіки
2. Суть, мета й методи державного регулювання національної економіки
3. Функції та інструменти державного регулювання національної економіки

Основні поняття та терміни: система органів державної влади, органи місцевого самоврядування, правові органи управління, механізм регулювання національної економіки, впливу держави на економіку, державне регулювання національної економіки (ДРНЕ), функції державного регулювання, суб'єкти державного регулювання національної економіки, держконтракт, держзамовлення, субсидія, субвенція, дотація, бюджетно-податкового регулювання, кредитно-грошового регулювання, амортизаційної політики.

1. Органи державного регулювання національної економіки.

Традиційно розрізняють три види державної влади: законодавчу, виконавчу й судову.

Система органів державної влади щодо управління соціально-економічним розвитком країни містить центральні й місцеві органи. Центральні органи державної влади і управління:

а) Верховна Рада України - вищий законодавчий орган, у компетенцію якого входить:
- прийняття й змінення законів, постанов, інших законодавчих актів і контроль за їх виконанням;
- визначення основ державної економічної політики, в тому числі кредитно-грошової, зовнішньоекономічної, цінової, податкової;
- затвердження держбюджету.

б) Президент - голова держави. Як голова держави він є гарантом Конституції, державного суверенітету, територіальної цілісності України, прав і свобод людини та громадянина, а також здійснює ряд функцій у сфері державного управління. Щодо управління соціально-економічним розвитком держави Президент України:

- формує стратегію соціально-економічного розвитку, яка оприлюднюється у посланнях Президента до народу;
- здійснює правове регулювання економіки (затверджує закони, ухвалені Верховною Радою України, має право накладати вето на закони, ухвалені нею, видає укази й розпорядження з питань економічної реформи, які не врегульовані чинним законодавством);
- здійснює кадрову політику (призначає за згодою з Верховною Радою прем'єр-міністра, а за поданням прем'єр-міністра членів Кабінету міністрів, керівників інших органів центральної виконавчої влади, голів місцевих держадміністрацій);
- здійснює координацію діяльності державних органів.

в) Кабінет Міністрів - вищий виконавчий орган державної влади. Йому належить основна роль в управлінні економікою, він зобов'язаний забезпечити реалізацію законів,

постанов та інших законодавчих актів. Кабінет Міністрів України координує дії всіх міністерств і відомств, які перебувають у його підпорядкуванні (антимонопольний комітет, державна податкова адміністрація, митна служба, державне казначейство, пенсійний фонд та ін.).

Місцеві органи влади наділені всією повнотою державної влади на своїй території, є самостійними учасниками зовнішньоекономічних зв'язків, розпоряджаються й користуються природними ресурсами, управляють місцевими бюджетами, створюють умови для реалізації державних і регіональних програм, забезпечують підтримку мінімальних соціальних стандартів, гарантують фінансову самостійність місцевого самоврядування.

Органи місцевого самоврядування представлені радами народних депутатів (обласні, міські, районні, сільські), органи виконавчої влади на місцях - держадміністраціями області, міста, району, села.

Судові, правові органи управління (різних рівнів) стежать за виконанням законів, розглядають конфліктні ситуації й претензії суб'єктів господарювання.

2. Суть, мета й методи державного регулювання національної економіки

Завдяки розвитку інституціональної теорії установилося розуміння того, що соціальна система не може бути зведена до економічної системи, так само, як до політики, культури або моралі. Визнання взаємозалежності різних сторін життєдіяльності суспільства веде до розуміння його системної природи. Виходячи з цього, слід розглядати механізм регулювання національної економіки як такий, що формується під впливом певного набору інституціональних чинників.

Суспільство зустрічається з рядом економічних проблем, які не можуть бути вирішені за допомогою економіки, тобто вирішення здійснюється виключно саморегулюванням.

Механізм регулювання національної економіки складається з певного співвідношення механізмів державного й громадського регулювання, а також саморегулювання. Вирішальна роль у цьому процесі відводиться державному регулюванню національної економіки.

Державу слід розглядати як суспільний інститут, який відображає й забезпечує реалізацію загальнонаціональних інтересів, не обмежуючись при цьому тільки сферою економіки.

Участь держави й максимально припустимі межі її втручання в економіку передбачають виконання нею певних функцій:

1. Протистояння так званим "хронічним хворобам ринку" а саме:

- зниження рівня циклічності розвитку економіки реалізацією антициклічної політики;
- зменшення інфляції за допомогою антиінфляційної політики;
- скорочення безробіття проведенням соціальної політики.

2. Здійснення діяльності як суб'єкта майнових відносин. Традиційно об'єктом державної власності є національне надбання, змішані корпорації й життєво важливі галузі інфраструктури ринку.

3. Стимулювання розвитку фундаментальних наукових досліджень, а також нових галузей і таких напрямів НТП, які потребують великих інвестицій. Цю функцію держава виконує через інвестиційну політику.

4. Створювання законів і правил, які регулюють економічну діяльність, а також контроль і відповідальність за їх виконання.

5. Реалізація національних інтересів у світовій економіці.

На основі викладеного вище можна навести визначення суті держави.

Держава - це організація економічної, політичної, правової й ідеологічної влади в суспільстві, за допомогою якої забезпечується його цілісність і безпека, здійснюється реалізація загальнолюдських і класових соціально-економічних функцій.

Однак існує також інший підхід у визначенні функцій держави, коли їх поділяють на внутрішні й зовнішні, тобто захист інтересів конкретної держави на міжнародній арені, реалізація національних інтересів світової економіки, забезпечення обороноздатності країни.

Звичайно виділяють три види засобів (регуляторів) впливу держави на економіку:

- ◆ економічні;
- ◆ адміністративні;
- ◆ правові.

Держава використовує певні методи.

Метод прямого втручання означає, насамперед, існування державного сектора економіки. Пряме втручання держави відображається і у прийнятті законодавчих актів, покликаних упорядковувати відносини між ринковими суб'єктами. Сюди відносять закони, що обмежують ділову активність, Цивільний і Податковий кодекси та ін. До прямого втручання можна віднести також систему державних закупівель, що гарантують потрібним державі фірмам збут продукції й вигідну ціну. Держава може прямо й повністю фінансувати (цільове фінансування), наприклад, регіональні програми у депресивних районах, освоєння космосу та ін.

Метод непрямого втручання припускає проведення державою певної економічної політики: бюджетно-податкової, грошово-кредитної, амортизаційної, валютної, митної та ін.

Застосовуючи різні методи при виконанні своїх функцій, державі не слід забувати про вимоги, які ставить до цих методів ринкова система господарювання, а саме:

- виключати будь-які дії держави, що розривають ринкові зв'язки;
- впливати на ринок (краще економічними методами);
- економічні регулятори не слід замінити або послабляти ринковими стимулами;

- необхідно постійно контролювати позитивні або негативні ефекти, що виникають у зв'язку з використанням державних методів ;
- слід урахувати національну специфіку.

Для виконання зазначених функцій державі слід приймати до уваги теорію суспільного вибору, що вивчає різні способи й методи, за допомогою яких люди використовують урядові заклади у власних інтересах.

Суть цієї теорії полягає в тому, що сама політична сфера розглядається як різновид ринку. Звідси поведінка державного чиновника визначається законами ринку, й він не обов'язково буде керуватися міркуваннями про суспільне благополуччя своїх виборців.

При ринковій економіці споживача цікавить максимальна корисність товарів, що він придбав, бізнесмена - найбільший прибуток, представника державних органів - максимальна приватна вигода (бути переобраним, одержати при виборах більше голосів). Тому в процесі прийняття будь-яких політичних й економічних рішень державні чиновники неодмінно будуть враховувати свої приватні інтереси.

Особливість підходу теорії суспільного вибору до політичних процесів полягає в тому, що особистий інтерес розглядається як основний спонукальний мотив, і не тільки в повсякденному житті й бізнесі, але і у суспільному житті.

Значного поширення в умовах демократії набули процеси за назвою "логролінг". Це торгівля голосами, коли одна партія (або особа) обіцяє підтримку другій у голосуванні з якого-небудь питання в обмін на підтримку при голосуванні з іншого питання.

Існує процес реалізації своїх економічних інтересів через офіційних осіб шляхом добре організованих груп тисків, або лобі. Лобісти прагнуть одержати політичну ренту, тобто отримати економічну ренту через політичні інструменти, наприклад, виграш від введення імпорتنих мит, виділення величезних коштів на закупівлю військової продукції.

Згідно з теорією суспільного вибору стверджується, що з економічних причин існують політична нерівність між окремими групами населення й можливе прийняття неефективних рішень, тобто "провали" держави. Тому "провали" ринку підсилюються іноді ще й "провалами" держави, до яких відносять:

- обмеженість необхідної для ухвалення рішення інформації (урядові рішення приймають за відсутності надійної статистики або при перекрученій інформації);
- недосконалість політичного процесу (лобізм, маніпулювання голосами, пошук політичної ренти);
- обмеженість контролю за бюрократією й стрімке зростання державного апарата;
- нездатність держави повністю передбачити й контролювати наслідки прийнятих рішень.

Незважаючи на все перелічене вище, будь-яка форма втручання з боку держави в цей час є більш сприятливою, ніж колись, тобто вдосконалювання державних установ, форм і методів роботи забезпечить їх добродійне втручання в недосконалу ринкову систему господарювання.

Державне регулювання національної економіки (ДРНЕ) - це управління соціально-економічними і екологічногосподарськими процесами у державі з метою їх збалансованого розвитку.

Фактори, що спричиняють необхідність державного регулювання національної економіки, є такими:

- o наявність об'єктів власності, що не піддаються приватній експлуатації;
- o перерозподіл доходів з метою зниження соціальної напруженості;
- o забезпечення розвитку фундаментальної науки і освіти, а також стратегічних проривів на найважливіших напрямках НТП;
- o існування найбільших інвестиційних проектів у новітніх галузях з неясними перспективами попиту;
- o необхідність захисту середовища перебування людини;
- o обов'язковість вирішення регіональних економічних проблем;
- o захист національних інтересів на світовому ринку.

Державне регулювання національної економіки - це система заходів для здійснення підтримуючої, компенсаційної, регулюючої діяльності держави, які спрямовані на створення нормальних умов ефективного функціонування ринку й вирішення складних соціально-економічних проблем розвитку національної економіки.

3. Функції та інструменти державного регулювання національної економіки

Основні функції державного регулювання національної економіки:

- ◆ цільова, що полягає у визначенні цілей і пріоритетів, а також основних напрямків розвитку національної економіки;
- ◆ стимулююча, яка передбачає формування регуляторів, здатних ефективно впливати на діяльність й інтереси суб'єктів господарювання, підтримування економічних процесів в бажаному для суспільства напрямку;
- ◆ нормативна (регламентуюча), коли держава за допомогою законодавчих і нормативних актів установлює певні правила господарської діяльності для суб'єктів економіки, тобто визначає правовий простір;
- ◆ розподільна (коригувальна), що зводиться до коректування розподілу ресурсів в економіці з метою розвитку прогресивних процесів й усунення негативних явищ;
- ◆ соціальна, яка передбачає регулювання державою соціально-економічних відносин, перерозподіл доходів, забезпечення соціального захисту, охорону навколишнього середовища;
- ◆ безпосереднє управління державним сектором економіки, його регулювання, створення суспільних товарів і послуг, робочих місць;
- ◆ контролююча, що означає державний контроль, нагляд за виконанням і дотриманням законів, нормативних актів, економічних, екологічних і соціальних стандартів.

Державне регулювання національної економіки - це свідомий вплив держави на об'єкти й процеси з метою додавання певної спрямованості й погодженості господарській діяльності всіх суб'єктів національної економіки.

Об'єктами державного регулювання національної економіки є:

- економічні підсистеми (економіка регіонів й областей, структура економіки, стадії відтворення);
- соціально-економічні процеси (економічні цикли, демографія, зайнятість, інфляція, НТП, екологія, умови конкуренції);
- соціально-економічні відносини (кредитні, фінансові, зовнішньоекономічні);
- ринки або ринкова інфраструктура (ринки товарів, послуг, інвестицій, цінних паперів, валютні, фондові, капіталу).

Суб'єкти державного регулювання національної економіки поділяють на суб'єкти виконання й суб'єкти впливу. Суб'єктом виконання є сама держава і її інституціональні органи, тобто законодавчі, виконавчі, судові органи різних рівнів. Суб'єкти впливу - це суспільні й політичні об'єднання, засоби масової інформації, окремі особистості.

Стратегічною, або основною, метою державного регулювання національної економіки є збереження й збільшення національного багатства в інтересах поколінь, що живуть зараз і майбутніх.

До основних цілей державного регулювання національної економіки можна віднести:

- забезпечення економічної безпеки країни;
- підвищення добробуту всього населення й боротьба з бідністю його певних шарів;
- підтримку безперервного техніко-технологічного прогресу;
- досягнення збалансованого зростання національної економіки й фінансової стабільності в країні;
- забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних товарів на світовому ринку.

Для забезпечення поставлених цілей держава використовує певні методи. Методи державного регулювання національної економіки

- це сукупність способів, прийомів і засобів державного впливу на соціально-економічний розвиток країни.

Методи державного регулювання національної економіки класифікують за двома ознаками:

- формами впливу. Це методи прямого й непрямого впливу.
- способами впливу. Це методи правові, економічні, адміністративні, імперативні, індикативні, неформальні, специфічні.

Прямі методи державного регулювання національної економіки

- це методи безпосереднього втручання держави в економічні процеси. Як же це відбувається? Для цього використовуються певні інструменти.

Інструменти прямого втручання:

1. Держконтракт і держзамовлення - це договори між державою й суб'єктами господарювання на виготовлення певного товару або виконання певного виду послуг з метою задоволення потреб споживача, стимулювання й розвитку пріоритетних галузей і виробництв, впровадження нових технологій, виконання міжнародних угод.

Держконтракт укладається з державними підприємствами й фінансується з держбюджету.

Держзамовлення реалізується на підприємствах недержавної форми власності й звичайно фінансується з власних джерел підприємства, а держава надає при цьому певні преференції і пільги (в оподатковуванні, кредитуванні, гарантуванні ринку збуту та ін.).

2. Субсидії, субвенції й дотації.

Субсидія - це форма цільової фінансової або матеріальної допомоги держави окремим суб'єктам економіки (областям, регіонам, фірмам, банкам, фізичним особам).

Субвенція - форма грошової або матеріальної допомоги, що надається державою в екстремальних ситуаціях (стихійні лиха, війна, економічні кризи та ін.).

Дотація - різновид субсидій, а саме: асигнування, доплата з держбюджету з метою збалансувати бюджети нижчих рівнів.

Економічне регулювання здійснюється за допомогою таких інструментів:

- бюджетно-податкового регулювання, що пов'язане з функціонуванням державних фінансів, формуванням держбюджету й державних витрат (установлення податкових ставок, мито);

- кредитно-грошового регулювання, тобто діяльність держави спрямована на забезпечення економіки повноцінною й стабільною національною валютою, а також на регулювання грошового обігу відповідно до потреб економіки (встановлення дисконтних ставок, %).

- амортизаційної політики, що встановлює норми амортизації.

Широко використовуються також адміністративні методи державного регулювання національної економіки, які базуються на використанні сили держави, і припускають заходи або засоби, що забороняють, дозволяють або примушують.

Застосування адміністративних методів є ефективним і необхідним у таких сферах:

- прямий контроль держави над монопольним ринком;
- охорона навколишнього середовища й здоров'я людей;
- соціальний захист населення;

- захист національних інтересів (державний контроль імпорту капіталу, робочої сили, товарів та ін.);
- реалізація державних програм і планів.

Інструменти адміністративного регулювання було наведено, коли мова йшла про методи й інструменти прямого впливу держави. Крім цього, до них варто додати:

- укази, декрети, постанови;
- контроль за дотриманням законності;
- штрафні санкції.